

18. YÜZYIL MISIR TARİHÇİLERİNDEN MEHEMMED BİN YÛSUF EL-HALLÂK'IN HAYATI VE *TÂRÎH-İ MISIR EL-KÂHİRE* ADLI ESERİ

Büşra GÜRBÜZ^{1*}
Mehmet Fatih GÖKÇEK²

Öz

Mehammed bin Yûsuf el-Hallâk'ın hayatına dair dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Literatürde geçen sınırlı bilgiler ise müellifin Türkçe olarak yazdığı *Târîh-i Mısır el-Kâhire* adlı eserinin giriş kısmındaki kayıtlara dayanmaktadır. Söz konusu eser, Yavuz Sultan Selim döneminden başlayarak III. Ahmed devrinin ortalarına kadar merkez tarafından Mısır'a tayin edilen seksen altı beylerbeyini ve Mısır'da bulunan Türk idarî ve sosyal çevresini ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Eser yalnızca biyografik bir kaynak değil, aynı zamanda Osmanlı dönemi Mısır tarihine dair özgün ve önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Bu makalede öncelikle Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın hayatı üzerinde durulmuş, ardından eserin telif sebebi, yazılma tarihi, muhtevası, kaynakları, kaynak değeri ve müellifin tarihçiliği ele alınmıştır. Böylece müellifin ve eserinin Osmanlı dönemi Mısır tarih yazıcılığı içindeki yeri ortaya konulmuştur. Çalışmada yöntem olarak *Târîh-i Mısır el-Kâhire* isimli eserin mukaddimesinde yer alan ve müellifin hayatına ışık tutan otobiyografik bilgiler başta olmak üzere eserin muhtevasını ve tarihî değerini yansıtan veriler tespit edilerek bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda müellifin hayatı ve eseri ayrıntılı biçimde tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Memlük, Osmanlı, Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk, *Târîh-i Mısır el-Kâhire*.

THE LIFE OF MEHEMMED BIN YÛSUF AL-HALLÂK, AN EIGHTEENTH-CENTURY EGYPTIAN HISTORIAN AND HIS WORK *TÂRÎH-İ MISR AL-KÂHIRA*

Abstract

There is no information in contemporary sources regarding the life of Mehmed b. Yûsuf al-Hallâk. The limited data found in the literature is derived primarily from the introductory section of his Turkish-language work, *Târîh-i Mısır Al-Kâhira*. This work covers, in a detailed manner, the eighty-six governors-general appointed to Egypt by the central administration from the reign of Selim I through the mid-period of Ahmed III, as well as the Turkish administrative and social milieu present in Egypt. The work is not merely a biographical compilation; it also constitutes an original and significant reference source for the history of Ottoman Egypt. This article first focuses on the life of Mehmed b. Yûsuf al-Hallâk and then examines the purpose of the work's composition, its date of authorship, content, sources, historical value, and the author's approach to historiography. In this way, the position of both the author and his work within Ottoman-period Egyptian historiography is elucidated. Methodologically, the study adopts a holistic approach by identifying and analyzing data that reflect the content and historical value of *Târîh-i Mısır Al-Kâhira*, with particular emphasis on the autobiographical information contained in the preface that sheds light on the author's life. On the basis of these findings, the life and work of the author are presented in a detailed and systematic manner.

Keywords: Egypt, Mamluk, Ottoman, Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk, *Târîh-i Mısır el-Kâhire*.

¹ Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-6274-8418

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): busragurbuz.61@hotmail.com

² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-6724-4267

Başvuru Tarihi (Received): 01.02.2026 **Kabul Tarihi** (Accepted): 28.07.2026

Giriş

Mısır tarihçiliği Memlûk Devleti (1250-1517) döneminde altın çağını yaşamıştır. Bunun en önemli nedeni Memlûklerin içinde bulunduğu siyasî ve kültürel ortamdır. Moğollar, Anadolu ve Ortadoğu'yu istila ederek pek çok ilim merkezini yerle bir etmiştir. Öyle ki Abbasi Devleti'nin başkenti Bağdat'ı da ele geçirerek 1258'de bu devlete son vermiştir. Bu durum Mısır'ın yeni bir siyasî ve kültürel merkez olmasına zemin hazırlamıştır (Açıl, 2019, s. 30). Memlûkler, kuruluş sürecinde Eyyubiler'e karşı siyasî bir mücadele yürütürken diğer yandan Sultan Kutuz ve Sultan Baybars'ın önderliğinde Moğolların ilerleyişini durdurmaya yönelik kararlı bir direniş sergilemiştir. Nitekim 1260'ta Aynicalut savaşıyla Moğolları mağlup ederek yalnızca askerî başarı kazanmakla kalmamış, aynı zamanda Moğolların yenilemeyeceği algısını da kırmıştır. Bu zafer Memlûklerin siyasî bir güç olarak tanınmalarını sağlamıştır (Şeşen, 2021, s. 10-24). Bununla birlikte Memlûkler Suriye'deki Haçlı varlığını da ortadan kaldırarak Hicaz, Suriye ve Mısır bölgelerinin güvenliğini de sağlamıştır (Ayaz, 2021, s. 79).

Memlûkler, kazandıkları siyasî başarıların ardından Abbasi halifesini Kahire'ye davet ederek hilafet makamını yeniden dinî bir güç olarak ihya etmiştir. Bu gelişme Memlûklerin İslam dünyasının siyasî önderi olmasına imkân sağlamıştır. Böylece Mısır, İslam âleminin hem siyasî hem de kültürel merkezi olmuştur. Birçok İslam âlimi, siyasî ve kültürel ortamın sunduğu konfordan yararlanmak için Mısır'a akın etmiştir. Ayrıca Avrupalıların İspanya'da, Moğolların ise Türkistan, Azerbaycan, İran ve Ortadoğu sahasındaki baskılarından rahatsız olan âlimler de yaşadıkları yerleri terk ederek daha güvenli bir yer olan Şam ve Kahire'ye göç etmişlerdir (Elmas, 2025, s. 63).

Kendilerinden önceki devletlerin kültürel mirasını tevarüs eden Memlûkler iç ve dış huzuru sağladıktan sonra eğitim faaliyetlerini desteklemiştir. Bu durum Kahire'de ilmî çalışmaların artmasına ortam hazırlamıştır. Memlûk sultanları, devlet adamları, ümera eşleri ve zengin kişiler Mısır'da çok sayıda medrese ve eğitim kurumu inşa etmiştir. Bu gelişmeler sayesinde pek çok âlim, Memlûk Devleti'nin himayesinde ilmî çalışmalarını devam ettirmiştir (Düzenli ve Ayaz, 2017, s. 85-87). Medreselerde Kur'an-ı kerim, hadis, fıkıh, kelam, tefsir, tecvit vb. İslamî ilimlerle birlikte Arapça, edebiyat, musiki, tarih, coğrafya, felsefe, mantık, tıp, botanik gibi ilimler de ders olarak okutulmuştur (Keleş, 2025, s. 192-195).

Medreselerde farklı alanlarda ihtisas yapmış âlimlerin bulunması, bir yandan Mısır'daki ilmî çalışmaların çeşitlenmesine katkı sağlarken diğer yandan da Mısır tarih yazıcılığının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Zira âlimler, medreselerde ders vermenin yanı sıra ilgilendikleri alanlarda eserler kaleme almışlardır. Ancak bu dönemde tarih sahasında eser yazarlar sadece ilmiye sınıfına mensup olan kişiler değildir. Devletin farklı kademelerinde görev alan memurlar, ticaret erbabı ve toplumun çeşitli kesimlerinden kişiler de tarih kitapları telif etmişlerdir (Düzenli ve Ayaz, 2017, s. 87). Bu eserlerin muhtevası çoğunlukla dönemin siyasî olaylarından etkilenmiştir. Memlûklerin kuruluş döneminde yazılan eserlerde Haçlılar ve Moğollarla yapılan mücadeleler öne çıkarken el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un döneminde ise üç kez tahta çıkması sebebiyle daha çok iç politikadaki gelişmeler ön plandadır. Bunu müteakiben Timur'un (1370-1405) oluşturduğu tehdit ve Çerkez Memlûkleri döneminde Osmanlıların yeni rakip olarak ortaya çıkışı ile beraber ise Osmanlı Devleti ile yapılan mücadeleler eserlerin içeriğini belirleyen başlıca unsur olmuştur (Ayaz, 2021, s. 83-84).

Memlûk Devleti'ndeki siyasî çekişmeler, tarih yazıcılığını olumlu yönde etkileyerek içerik ve tür bakımından eserlerin çeşitlenmesini sağlamış ve pek çok alanda eser kaleme alınmasına imkân tanımıştır. Memlûkler döneminde Mısır'da dünya tarihi, şehir tarihi, siyasî tarih, tarih usulü ve biyografi alanlarında eserler yazılmıştır (Kaya, 2021, s. 116-118). Bu dönemde İbn Şeddâd, el-Mekîn bin el-Amîd, Mufaddal bin Ebü'l-Fedâil, Baybars el-Mansûrî, Yûnînî, İbnü'd-Devâdârî, İbnü'l-Cezerî, Zehebî, Sehâvî, Abdülbâsît el-Malatî, İbn Kesîr, İbn Hiccî, İbnü'l-Furât, Kalkaşendî,

Aynî, İbn Kâdî Şühbe, İbn Hallikân, Kütübî, Birzâlî, İbnü's-Sukâ'î, Yûsufî, Şücâî, İbn Abdüzzahir, İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Fidâ, İbn Haldûn, İbn Dukmak, el-Makrîzî, İbn Tagberdi, İbn Şahin ez-Zâhirî gibi yazarlar eserleriyle öne çıkmıştır. Bu müelliflerin çoğu Müslüman olmakla birlikte içlerinde Hristiyan olanlar da bulunmaktadır. Söz konusu müellifler, eserlerinde yalnızca siyasî hadiselerin kronolojisini vermekle kalmamış aynı zamanda toplumun farklı kesimlerinin zihniyet dünyasını, dinî ve kültürel etkileşimlerini de yansıtmışlardır. Özellikle Hristiyan tarihçiler eserleriyle hadiselerle farklı bakış açıları sunmuşlardır. Ayrıca askerî sınıf mensupları ile toplumun farklı kesimlerinden kişilerin de eser kaleme alması tarih yazımında tek boyutlu bir anlatı yerine zengin muhtevanın ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Bu durum, söz konusu dönemin tarih yazıcılığının yalnızca siyasî olayların kaydı değil aynı zamanda kültürel bir kaynak olarak da değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır (Ayaz, 2020, s. 16-50; Ayaz, 2021, s. 84-101; Kortantamer, 1994b, s. 32).

Osmanlı Devleti'nin Mervidabık ve Ridaniye savaşlarından sonra Mısır'ı zapt etmesiyle birlikte Memlûk tarih yazıcılığı belirgin bir durgunluk dönemine girmiştir.³ Bu durgunluğun başlıca sebepleri Mısır'ın merkez olma vasfını kaybederek bir Osmanlı eyaletine dönüşmesi ve burada faaliyet gösteren tarihçilerin sultanların maddî desteğinden mahrum kalmalarıdır (Tok, 2021, s. 168). Osmanlı idaresi altındaki Mısır'da tarih yazıcılığı tamamen sona ermemiş olmakla birlikte yazılan tarih eserlerinin hem sayısı ve hem de tür çeşitliliği azalmıştır. 16. yüzyılda Mısır'daki siyasî olayları konu alan kronikler ile Mısırlı ulema ve mutasavvıfların biyografilerini içeren tabakât türü eserler kaleme alınmıştır. Kroniklerde özellikle Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi detaylı bir biçimde anlatılmış, ardından dönemin diğer önemli hadiselerine yer verilmiştir. Bu dönemde İbn İyas, İbn Zünbül, el-Minhâcî, Muhammed bin Ebi's-Sürûr ve Abdüssamed bin Ali bin Davud gibi müellifler eserlerini kaleme almışlardır. Bu yazarların bir kısmı Memlûk idarî birimlerinde görev yapmış olmaları sebebiyle Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte vazifelerini kaybetmişlerdir. Bu durum eserlerinin içeriğine yansımış ve Osmanlı yönetimine karşı eleştirel bir bakış geliştirmelerine yol açmıştır. Ulema ve mutasavvıf biyografisi yazan müellifler arasında Abdülvehhâb eş-Şa'rânî özellikle öne çıkmıştır (Beyaz, 2021, s. 186-191; Afyoncu, 2016, s. 65-66).

17. yüzyılda Mısır tarihçiliği, Memlûk tarih geleneği ile Osmanlı tarih yazım usulünün iç içe geçtiği bir hüviyete bürünmüştür. Bu gelişmenin sebepleri arasında III. Murad'dan itibaren Osmanlı sultanlarının ve devlet ricalinin Arap toprakları ve Mısır'daki kültürel hayatla yakından ilgilenmeleri yer almaktadır. Ayrıca Mısır beylerbeyleri bölgeyi ve buradaki siyasî gelişmeleri yakından öğrenmek için dönemin olaylarını içeren eserler kaleme alınmasını istemişlerdir. Bu durum Osmanlı tarih yazım usulünün Mısır tarihçiliğine aktarılmasında etkili olmuştur. Böylece Osmanlı döneminde Mısır'da telif edilen eserler, Osmanlı tarih yazım geleneği yöntemleriyle birlikte kaleme alınmaya başlamıştır (Beyaz, 2021, s. 191-192). Mısır tarihçiliğinin en belirgin özelliği Mısır'da görev yapan Osmanlı valilerinin faaliyetlerinin halef-selef bağlamında ele alınmasıdır. 17. yüzyılda eser kaleme alan müellifler arasında Kelâmî-i Rûmî, Muhammed bin Ebû's-Sürûr el-Bekrî es-Sıddîkî, Mer'î bin Yûsuf, Süheyli Ahmed bin Hemdem, Şehzade Mehmed Abdurrahman Efendi, Çerkesler Kâtibi Yûsuf Efendi, Ahmed bin Sa'deddin el-Gumrî, Muhammed bin Abdülmü'tî, İbrahim bin Ebî Bekr es-Savâlihî el-Ûfî el-Hanbelî, Mahmud bin Abdullah bin Muhammed Bağdâdî, Rıdvan Paşazâde Abdullâh ve Katib Ali gibi isimler bulunmaktadır. Bu müellifler eserlerinde Mısır tarihini genellikle İslam tarih yazıcılığı geleneği çerçevesinde ele almıştır. Bu sebeple kronikler klasik bir tertip uyarınca yaratılışla başlamış, ardından Mısır'ın kadim tarihi, İslam fetihleri devri ve Osmanlı hâkimiyetine girişi muhtasar biçimde aktarılmıştır. Akabinde Osmanlı padişahları döneminde Mısır'a tayin edilen valilerin faaliyetleri kronolojik bir düzen içerisinde kaydedilip özellikle müelliflerin bizzat tanıklık ettikleri dönemler ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Böylelikle söz konusu müellifler, hem İslam tarih

³ Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetme süreci için bkz. (Şeşen, 2018, s. 7-139; Emecen, 2010, s. 216-298).

yazıcılığının klasik metodunu sürdürmüş hem de Osmanlı idaresi altındaki Mısır'ın siyasî ve sosyal gelişmelerine dair çağdaş gözlemlerle bu geleneği zenginleştirmiştir (Tok, 2021, s. 170-176; Afyoncu, 2016, s. 67).

18. yüzyıl Mısır tarihçiliği teknik açıdan önceki asrın devamı niteliğinde olmakla birlikte bazı farklılıklar içermektedir. Bu dönemde müellifler eserlerini dünya tarihinin bir devamı olarak yazmayıp anlatılarını Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı zaptıyla başlatmışlardır. Böylece Osmanlı Devleti, olayların anlatımında merkeze yerleştirilmiştir. Ayrıca önceki dönemlere kıyasla eser çeşitliliği azalmış, tarih yazımı büyük ölçüde paşaların teşvikiyle ve siyasetin egemenliğinde gerçekleşmiştir (Beyaz, 2021, s. 190-197). Bu dönemde eser kaleme alan müellifler arasında Abdülkerim bin Abdurrahman, Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk, Yûsuf el-Mellevânî, Ahmed Çelebi bin Abdülganî, Ali bin Rıdvan, İsmail el-Haşşâb, Ali bin Muhammed eş-Şâzelî, Abdullah eş-Şarkâvî, Mustafa bin İbrahim el-Meddâh el-Kınalı, Mustafa bin el-Hac bin İbrahim, Ahmed Kethüda Azebân ed-Demürdaş ve Abdurrahman bin Hasan el-Cebertî gibi isimler bulunmaktadır. 18. yüzyılın başlarındaki tarih yazımında hâkim olan usul, paşaları merkeze alan siyasî tarihin nakli şeklinde olmuştur. Bununla birlikte bazı eserler ise doğrudan belirli siyasî hadiseleri konu edinmiştir. Bu tercih hem paşaların taleplerinden hem de dönemin hareketli siyasî atmosferinden kaynaklanmıştır. Bu durum 1760'lardan itibaren değişmiş ve Mısır siyasetinde emirlerin ön plana çıkmasıyla birlikte tarih yazımının merkezine paşalar yerine emirler yerleşmiştir. Bununla birlikte askerî tarihçilerin etkisi giderek azalmış ve tarih yazımında daha çok Ezher çevresinde yetişen ulema öne çıkmıştır. Bu alimler arasında özellikle Abdurrahman bin Hasan el-Cebertî dikkat çekmektedir. El-Cebertî, Memlûk tarih yazım geleneğini sürdürmekle birlikte kaynaklarını mukayeseli biçimde kullanarak olayları ayrıntılı şekilde aktarmış ve içinde bulunduğu yüzyılı bütüncül bir bakış açısıyla tasvir etmiştir (Tok, 2021, s. 177-180; Beyaz, 2021, s. 198-216; Afyoncu, 2016, s. 68).

Bu çalışmada 18. yüzyıl Mısır tarihçilerinden olup Osmanlı ve Memlûk tarih yazım geleneğini devam ettiren Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın hayatı ve eseri üzerinde durulacaktır. Ne yazık ki el-Hallâk ve eseri hakkında şu ana kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle yazara, eserinin muhtevasına ve kaynak değerine ilişkin literatürde yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti açısından önemli bir konuma sahip olan Mısır'ın iki yüz sekiz yıllık tarihi sürecini aktaran bu eser ele alınarak hem müellifin hayatı hem de eseri ortaya konulacaktır. Böylece Mısır tarihi ile ilgili mevcut literatüre katkı sağlanacaktır.

1. Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın Hayatı ve Eserleri

Müellifin hayatına ilişkin bilinenler oldukça azdır. Künyesi Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'tır (el-Hallâk, 1125, vr. 2^b; el-Hallâk, (t.y.b.) vr. 38^b; el-Hallâk, 1202, vr. 1^b; el-Hallâk, (t.y.a) vr. 2^b; el-Hallâk, 1128, vr. 3^a). Eserinde verdiği bilgiler haricinde kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁴ Müellif, eserinin mukaddimesinde bildirdiğine göre 1655 yılında dünyaya gelmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 4^a; el-Hallâk, t.y.b, vr. 39^a). IV. Mehmed'in saltanat yıllarına denk düşen bu tarihte Mısır eyaletinde Silahtar Mehmed Paşa beylerbeylik yapmaktadır. Babasının el-Hallâk nisbesini taşıması onun berberlik mesleğiyle uğraştığını göstermektedir. Türkçe *Târîh-i Mısır el-Kâhire* isimli eserinin ilk tertibini 1713'te yazmaya başladığına göre o sıralarda 58 yaşındadır (el-Hallâk, 1125, vr. 3^b). Söz konusu eserini temize çektiği 1716 yılında ise 61 yaşını idrak etmektedir (el-Hallâk, 1128, vr. 4^a). Bu bilgilerden hareketle 18. yüzyılın ilk çeyreğinde hayatta olduğu söylenebilir. Ölüm tarihi ise tam olarak bilinmemektedir. Ne yazık ki kendisi ve

⁴ Joseph Von Hammer'in dikkat çekmesiyle birlikte araştırmacılar, bazı tarihi olayların tespitinde bu eserden faydalanmışlardır. Buna rağmen müellif ve eserine yönelik ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Literatürde mevcut olan çalışmalar ise daha çok eserin nüshalarının tanıtımına yönelik olup kapsamlı bir inceleme niteliği taşımamaktadır, bkz. (Flemming, 1979, s. 57; Babinger, 1927/1982, s. 268; Afyoncu, 2016, s. 67; Özcan, 2023, s. 198; Bekar ve Bulut, 2025, s. 285-286).

ailesi hakkında vermiş olduğu bilgiler bunlardan ibarettir. Bu sebeple onun hayatını kronolojik bir bütünlük içinde yazmak şimdilik mümkün değildir.

Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın nasıl bir eğitim aldığına dair gerek dönemin kaynaklarında gerekse kendi eserinde doğrudan bir bilgiye rastlanmamaktadır. Çalışmaya konu olan eserinin mukaddime kısmında yer alan "bundan akdem Arabî bir târîh bu minvâl üzere cem' eyledüm" şeklindeki ifadesi onun Arapça bildiğini göstermektedir. Bu kısmın devamındaki "ba'zı ihvân mütâla'a eyledüklerinde bir Türkîsi olsa ma'kûl olurdu deyü Türkî lisân üzre bu târihe şürû' eyledüm" şeklindeki beyanı da Türkçe bildiğine delalet etmektedir (el-Hallâk, 1125, vr. 2^b). Bu bilgiler müellifin belli bir eğitimden geçtiği anlamına gelmektedir. Keza "ilmim irdüğü ve andan akdem olan tevârihleri Türkî ve Arabî tettebbu' idüp cem' eyledüm" (el-Hallâk, 1128, vr. 4^a) şeklindeki beyanı da verilen malumatı teyit etmektedir.

2. Eserin İsmi, Telif Sebebi ve Tarihi

Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk, Türkçe kaleme aldığı eserinin ismini mukaddime kısmında açıkça belirtmemiştir. Bu nedenle eser mevcut nüshaların iç kapaklarında kaydedilen isimlerle anılmıştır. Stockholm Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan nüshada *Târîh-i Mısır Kâhire*, Paris Milli Kütüphanesi'nde *Târîh-i Mısır*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde *Mısır el-Kâhire Târîhi* şeklinde kaydedilmiştir. Bunların dışında Viyana'da bulunan nüshada ve parça eserde ise *Târîh-i Mısır* adı kullanılmıştır. Bu sebeple araştırmacılar, esere ellerinde bulunan nüshaya göre farklı isimler vermiştir. Kimi araştırmacılar çalışmalarında *Târîh-i Mısır* adını kullanırken kimisi ise *Târîh-i Mısır el-Kâhire* ismini kullanmışlardır.

Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk eserini yazma gerekçesini mukaddime kısmında açıklamıştır. Ona göre dünya sürekliliği olmayan bir yerdir. Bu nedenle öldükten sonra hayırla anılmak için maddî ve manevî eserler bırakmak gerekmektedir. Kendisi mescit, sebil veya köprü gibi yapıları inşa edebilecek maddî imkânlarla sahip olmadığı ve ilmî birikimi de telif eser yazmaya kifayet etmediği için araştırarak elde ettiği bilgilerden yola çıkarak bu eseri kaleme almıştır. Ayrıca eserin okurlara ibret vermesini ve muhataplarının kendisini hayır ile yad ederek ruhuna Fatiha okumalarını istemektedir (el-Hallâk, 1128, vr. 3^a, 4^a-4^b, 122^a).

Müellif, Türkçe *Târîh-i Mısır el-Kâhire* adlı eserini birkaç aşamada kaleme almıştır. Müsvedde nüsha diyebileceğimiz metni 1713'te yazmaya başlamıştır (el-Hallâk, 1125, vr. 3^b). Bu nüshayı Abdi Paşa'nın Mısır beylerbeyliği yaptığı 1716 yılında temize çekmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 4^a). Temize çekilen nüshanın mukaddime kısmında III. Ahmed'in ömrünün ve saltanatının devamı için dua etmesi eserin 1703-1730 yılları arasında yazıldığını göstermektedir (el-Hallâk, 1128, vr. 2^b-3^a).

3. Eserin Nüshaları

Türkçe Mısır tarihinin bilinen beş nüshası bulunmaktadır. Müellif, bu eserini farklı dönemlerde ve aşamalarda telif etmiştir. İlk olarak Paris'te bulunan nüshayı dostlarının teşviki üzerine Veli Paşa'nın beylerbeyliği sırasında 1713'te yazmaya başlamış ve 1715'te tamamlamıştır. Bu nüsha müsvedde durumundadır. İkinci olarak Viyana'da bulunan ve Halil Paşa ile Abdi Paşa dönemlerini müstakil olarak ele aldığı parça eserini yazmıştır. Son olarak yine Viyana'da bulunan, Paris nüshasının temize çekilmiş ve genişletilmiş hali olan nüshayı 1716'da yazmaya başlamış, 1720'de tamamlamıştır. Türkçe eserin nüshaları şunlardır:

- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, no. 628'de kayıtlı nüshadır. Bu nüsha siyah bez ciltli olup üzerinde motifler bulunmaktadır. Nüsha 201x130 mm. ebatında olup 328 varak ve 19 satırdan oluşmaktadır. Nüshanın 30 ve 31. varaklarında yırtıklar mevcuttur. Nüshada metin tezhipli serlevha ile başlayıp yaldızlı çerçeve içine yazılmıştır. İkinci varaktan sonrası ise kırmızı çerçeve içindedir. Eser, nesih hatla mensur olarak kaleme alınmıştır. Eserdeki olaylar 1512'de Yavuz Sultan Selim'in tahta cülusuyla başlayıp 1715 tarihinde son bulmaktadır. Bu nüshada genel

olarak siyah mürekkep kullanılmıştır. Buna rağmen bazı konu başlıkları, tarihler ve önemli kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin ketebe kısmında yer alan bilgide müstensihî Monla Mehmed Kâtib'dir. İstinsah tarihi ise 1787'dir. Nüsha, Eski Saray'da kaleme alınmıştır.

- Stockholm Kraliyet Kütüphanesi, no. 75'te yer alan nüshadır. Bu nüsha 20.7x13.8 cm. ebatındadır. Kırmızı deri ciltli olup üzerinde yıldızlı motifler bulunmaktadır. Nüsha 301 varak ve 19 satırdan oluşmaktadır. Bu nüsha tezhipli serlevha ile başlayıp metin yıldızlı çerçeve içine yazılmıştır. İkinci varaktan sonrası kırmızı çerçeve içindedir. Metin nesih hatla mensur olarak yazılmıştır. Metinde genel olarak siyah mürekkep kullanılmış bazı önemli kelimeler, tarihler ve başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Nüshadaki hadiseler Yavuz Sultan Selim'in tahta cülusuyla başlayıp 1716 tarihinde sona ermektedir. Müstensih ve istinsah bilgisi yoktur.

- Paris Milli Kütüphanesi, Supplement Turc. no. 512'de yer almaktadır. Bu nüsha damgalı ve yıldızlı kahverengi deri ciltli olup 22x15.5 santimetredir. Nüsha 193 varak ve 25 satırdan oluşmaktadır. Bu nüshada serlevha bulunmamaktadır. Olaylar diğer nüshalardan farklı olarak Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişi ile başlayıp 1716 tarihinde sonlanmaktadır. Ayrıca nüshaya 1814'te ekleme yapıp Hz. İsa döneminde gerçekleşen bir kıssaya ve Hindistan'da yaşanan başka bir hikâyeye yer verilmiştir. Metin siyah mürekkep ile kaleme alınmış olup bazı önemli kelimelerin altı çizilmiştir. Metin nesih bir hatla mensur olarak yazılmıştır.

- Viyana Milli Kütüphanesi, no. H.O. 37'de yer almaktadır. Nüsha damgalı, yıldızlı ve kahverengi ciltlidir. Serlevha ile başlamaktadır. Nüsha 285 varak olup serlevhanın bulunduğu kısım 16 satır diğer kısımlar ise 21 satırdan müteşekkildir. Nüshanın ilk varağı altın çerçeveli olup diğer kısımlar kırmızı çerçevelidir. Metin nesih hatla mensur olarak yazılmıştır. Metinde genel olarak siyah mürekkep kullanılmış fakat başlıklar ve bazı önemli ifadelerde kırmızı mürekkep tercih edilmiştir. Metindeki olaylar 1512'de Sultan Selim'in tahta cülusu ile başlayıp III. Ahmed döneminde katledilen Ali Paşa'nın ölüm yılı olan 1720'de son bulmuştur. Bununla birlikte nüshaya daha sonra eklemeler yapılmıştır. Bu kısım Ali Paşa'dan sonra göreve gelen sekiz valinin kayıtlarının özet şeklinde metne dahil edilmesiyle oluşturulmuş ve hadiseler 1735 yılına kadar getirilmiştir. Söz konusu nüsha, müellif tarafından temize çekilerek hazırlanmıştır.

- Viyana Milli Kütüphanesi, no. H.O. 40a'da bulunmaktadır. Eser kahverengi deri ciltli olup üzerinde yıldızlı motifler bulunmaktadır. İç kapağında ise ebru yer almaktadır. Eserde serlevha yoktur. Eserin ilk varaklarında yıldızlı çerçeve kullanılmış devamında ise kırmızı çerçeve tercih edilmiştir. İlk varaktan itibaren 17 satırdan oluşmaktadır. Metin mensur olarak kaleme alınmış ve yazımında genellikle siyah mürekkep kullanılmıştır. Bazı önemli ifadeler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Bu nüsha sadece Halil Paşa ve Abdi Paşa dönemlerini anlatmasından ötürü tamamlanmış bir eserden daha ziyade parça durumundadır.

4. Eserin Muhtevası

Târîh-i Mısır el-Kâhire, Yavuz Sultan Selim'in 1512'de tahta çıkışının ardından yaşanan iç siyasi gelişmelerle başlamaktadır. Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın aktardığına göre Yavuz Sultan Selim, tahta cülus ettikten hemen sonra kardeşleri Ahmed ve Korkud'u, akabinde ise yeğenlerini ortadan kaldırmıştır. Böylece kendisine rakip olabilecek hanedan üyelerini bertaraf etmiş ve tahtın mutlak hâkimi olmuştur. Ardından yönünü doğuya çevirerek 1514'te Çaldıran'da Şah İsmail'i mağlup etmiştir. Çok geçmeden Safevî Devleti'nin başkenti Tebriz'e girip adına hutbe okutmuştur. Ancak kış mevsiminin yaklaşması ve lojistik şartların elverişsizliği nedeniyle Amasya'ya çekilmek zorunda kalmıştır. İlkbaharda yeniden sefere çıkarak Kemah, Bayburt, Diyarbakır ve Mardin'i Osmanlı hâkimiyetine dahil etmiştir. Bu süreçte Osmanlı kuvvetleri, Safevî komutanlarından Nur Ali ve Karahan'ı girdikleri muharebelerde mağlup ederek etkisiz hale getirmiştir. Doğu Anadolu'da nüfuz sahibi Kürt beyleriyle yürütülen diplomatik temaslar sayesinde bölge büyük ölçüde itaat altına alınmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 4^b-13^a). Şah İsmail, söz konusu gelişmeler karşısında Osmanlı baskısını dengelemek için Memlük Sultanı Kansu Gavri ile ittifak arayışına girmiştir. Kansu Gavri,

Osmanlı Devleti'nin doğu ve güneye doğru genişlemesini egemenlikleri açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirip sefere çıkmıştır. Ancak Osmanlı ordusu 1516'da Mercidabık Ovası'nda ateşli silahları etkin biçimde kullanarak Memlûk ordusunu bozguna uğratmıştır. Kansu Gavri muharebe sırasında hayatını kaybetmiştir. Bu gelişmenin ardından Halep ve çevresi kısa süre içinde Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Hayır Bey ve Canberdi Gazali de Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 13^a-23^a).

Sultan Gavri'nin ölümünün ardından Memlûk tahtına Tomanbay çıkmıştır. Osmanlı ordusu, 1517'de Ridaniye'de Memlûkleri bir kez daha mağlup ederek Kahire'yi zapt etmiştir. Tomanbay birkaç kez direniş teşebbüsünde bulunmuşsa da nihayetinde yakalanarak Bab-ı Züveyle'de idam edilmiştir. Mısır, bu gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti haline gelmiştir. Yavuz Sultan Selim, halkın yeni idarî düzene uyum sürecini kolaylaştırmak için Memlûk kanunlarını yürürlükten kaldırmadan asayiş sağlamaya istemiştir. Bu doğrultuda Halep hâkimliği yapmış olan Hayır Bey'i Mısır'a beylerbeyi olarak tayin etmiş ve gerekli bazı düzenlemelerin ardından İstanbul'a dönmüştür (el-Hallâk, 1128, vr. 23^b-54^a).

Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı ele geçirmesini anlattıktan hemen sonra merkez tarafından Mısır'a tayin edilen beylerbeylerini kronolojik sıra içinde ele almıştır. Eserde üzerinde durulan ilk Mısır beylerbeyi, Hayır Bey olup zikredilen son beylerbeyi ise Ali Paşa'dır. Eser, Sultan Selim döneminden III. Ahmed devrine kadar Mısır'da beylerbeylik yapmış olan toplam seksen altı kişiyi konu edinmektedir. Her bir beylerbeyinin dönemi "Eyâlet-i [Beylerbeyinin Adı]" başlığı altında müstakil olarak incelenmiştir. Bu bölümlerde öncelikle ilgili beylerbeyinin göreve başlama ve görevden ayrılma tarihleri gün, ay ve yıl olarak kaydedilmiştir. Ardından beylerbeylik süreleri, Mısır'a gelmeden önceki vazifeleri, karakter özellikleri, yaptıkları hayır eserleri, Mısır'a geliş güzergâhları ve burada icra edilen merasimler belirtilmiştir. Sonrasında söz konusu beylerbeyinin görev süresi boyunca meydana gelen gelişmelere değinilmiştir.

Eserin muhtevasını büyük ölçüde Mısır beylerbeylerinin valilik yaptıkları dönemlerde eyalet ve çevresinde yaşanan askerî, siyasî, idarî ve sosyo-ekonomik gelişmeler oluşturmaktadır. *Târîh-i Mısır el-Kâhire*, uzun bir zaman dilimini kapsaması ve çoğu kez özgün nitelikteki olaylara yer vermesi bakımından içerik olarak zengin bir eserdir. Osmanlı merkezî idaresi ile Mısır eyaleti arasındaki ilişkileri, irsaliye hazinesi, asker ve erzak sevki gibi yükümlülükler üzerinden değerlendirmeye imkân tanıyan çok sayıda veri içermektedir. Bu kayıtlar, eyaletin imparatorluk içindeki fonksiyonunu ve merkeze karşı üstlendiği rolü ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra eserde doğal afetler, astrolojik olaylar, salgın hastalıklar, isyanlar, para darlığı, Nil Nehri'nin taşkınları, emir-i haclik kurumu, hac kabilelerinin durumu, Mekke şerifliği, Mekke'nin su yollarının tamiri, Mısır'daki cami ve medreseler gibi konularda bilgiler yer almaktadır. Bu yönüyle eser, Mısır eyaletini idarî, askerî, sosyo-ekonomik boyutlarıyla anlatan kapsamlı bir Osmanlı taşra tarihi niteliği taşımaktadır. Eserin içeriğinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla aşağıda Mısır beylerbeylerinden Hayır Bey (1518-1522), Mahmud Paşa (1565-1568), Yavuz Ali Paşa (1601-1603), Tabanıyassı Mehmed Paşa (1628-1630) ve Veli Paşa (1711-1714) dönemleri örnekleminde bir inceleme yapılacaktır.

4.1. Hayır Bey (1518-1522)

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı zapt etmesinin ardından atanan ilk Mısır beylerbeyidir. Atanma tarihi "tevlîyetüş sene-i 923 Şa'bânü'l-mu'azzam'ın on yedinci günü" şeklinde, ölüm tarihi ise "vefâteş Zi'l-ka'de'nin dördünde sene 928" olarak kaydedilmiştir. Müellif bu tarihlendirmelerin ardından Hayır Bey dönemindeki askerî ve siyasî gelişmeleri ele almıştır. Buna göre Hayır Bey zamanında Mısır'dan merkez hazinesine düzenli olarak vergi gönderilmemiş, eyalet gelirleri daha ziyade askerî harcamalara, idarî ihtiyaçlara ve Mekke ile Medine'nin masraflarına tahsis edilmiştir. Bununla birlikte Hayır Bey, İstanbul'a her yıl değerli hediyeler göndermeyi ihmal etmemiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 58^a).

Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine tahta çıkan Kanunî Sultan Süleyman'a da bağlılığını göstermek için tebrik mektubuyla birlikte hediyeler göndermiştir. Bu sırada Şam Beylerbeyi Canberdi Gazali, taht değişikliğini fırsat bilerek bağımsızlık teşebbüsünde bulunmuş ve Hayır Bey'i kendisine katılmaya davet etmiştir. Hayır Bey ise bu teklife sıcak bakmadığı gibi Gazali'yi isyandan vazgeçirmeye çalışmıştır. Gazali'nin tehditlerini sürdürmesi üzerine onu oyalamak amacıyla Halep üzerine yürümesini teklif etmiş ve gelişmeleri merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine Gazali, Çerkes ve Araplardan topladığı kuvvetlerle Halep'i yaklaşık üç ay boyunca kuşatmış ancak başarılı olamamıştır. Osmanlılar bu haberi alınca Ayas Ağa komutasındaki birliği Halep'e göndermiştir. Ne var ki askerlerin yorgunluğu ve kış şartları nedeniyle sefer ertelenmiştir. Bu esnada Canberdi Gazali Şam'a çekilmiş, Osmanlı ordusuyla açık bir çatışmaya giremeyeceğini anlayınca hileye başvurarak düzenlediği ziyafet sırasında Osmanlı askerlerini katlettirmiştir. Akabinde adına hutbe okutmuş ve sikke bastırarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Ayas Ağa, baharın gelişiyle Şam'a yürümüş, yapılan savaşta yenilen Gazali kaçmaya çalışırken Ali isimli hizmetkârı tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Ali'ye bu hizmetine karşılık sancak verilmiş ve Gazali'nin kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 58^a-60^b).

Hayır Bey, Gazali'nin ölümünden sonra kendi akıbetinin de yaklaştığı kanaatine varmış ve bu sebeple daha ziyade hayır faaliyetlerine yönelmiştir. Öyle ki kölelerini azat etmiş, kurduğu vakıfların yönetimini çocuklarına bırakmıştır. Bu sıralarda Osmanlı donanması Rodos seferine çıktığı için Mısır'dan yirmi gemi dolusu askerî malzeme ve iâşe Kayıtbay'ın nezaretinde merkez donanmasına ulaştırılmıştır. Hz. Peygamber'in sancağı bu sıralarda İstanbul'a gönderilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, gönderilen sancağı büyük bir hürmetle karşılamıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 60^b-61^a).

Müellif, Hayır Bey'in askerî ve siyasî faaliyetlerini anlattıktan sonra onun karakter özellikleri ve vefatı üzerinde durmuştur. Ona göre Hayır Bey cimri ve hırslı bir mizaca sahiptir. Nitekim Mısır ayan ve divan katiplerinin mallarına el koymuş, özellikle Hazine Kâtibi İbnü'l-Ci'ân'ın mallarını müsadere ederek görevine son vermiştir. Hayır Bey, 1522'de vefat etmiş ve Kahire'de Babü'l-vezir Mahallesi'nde yaptırdığı caminin haziresine defnedilmiştir. Müellif, bu yapının 18. yüzyılda halen ayakta olduğunu kaydetmiştir. Hayır Bey'in ölümünün ardından Mısır eyaletinin idaresi geçici olarak Sinan Bey ile Hayır Bey'in kethüdasının uhdesine verilmiş, kısa bir müddet sonra ise Vezir Mustafa Paşa, beylerbeyi olarak atanmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 61^a).

4.2. Mahmud Paşa (1565-1568)

Kanunî Sultan Süleyman döneminin son senesi ile II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında Mısır beylerbeyliği yapmıştır. Göreve başlama tarihi "kudûmeş fî gurre-i Şevvâl sene 973" ibaresiyle öldürülme tarihi "katleş fî 10 Cumâde'l-âhir sene-i 975" kaydıyla belirtilmiştir. Bu bilgilerden sonra Mahmud Paşa'nın merkez teşkilatındaki görevleri ve karakter özellikleri üzerinde durulmuş, devamında dönemin siyasî gelişmeleri ana hatlarıyla aktarılmıştır. Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın verdiği bilgilere göre Mahmud Paşa, Boşnak asıllıdır. Merkezde Mısır Valisi Davud Paşa'nın ulufecibaşısı olarak görev yapmıştır. Kısa bir müddet Yemen beylerbeyliğinde bulunmuş, ardından görevden alınarak İstanbul'a dönmüştür. Sadrazam Mehmed Paşa'ya sunduğu hediyeler vesilesiyle Mısır beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 71^a). Mısır'a gelişi sırasında kendisinden önceki beylerbeylerine gösterilmeyen ölçüde izzet ve ikramla karşılanmıştır. Mahmud Paşa heybetli, disiplinli ve sert mizaçlı bir yönetici olarak tasvir edilmiştir. Kişilik özelliklerinin etkisiyle Mısır ayanı ile iyi ilişkiler kuramamıştır. Öyle ki Circa Hâkimi Emir Hamad ve Emir Mehmed bin Ömer kendisine değerli hediyeler sunmuş olmalarına rağmen onları öldürtüp mallarına el koymuştur. Benzer şekilde Buhayra urbanından İsa el-Cuveylî ve İbn Bağdad'ı da idam ettirmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 71^a-71^b). Sürekli yanında yelpaze taşıyan Mahmud Paşa, huzuruna çıkarılan kişiler hakkında yelpazeyle işaret ederek kimilerinin idamına kimilerinin sürgününe hükmetmiştir. Bununla birlikte cömert bir kişiliğe sahiptir. Öyle ki Cuma günleri

fakirlere üç yüz altın dağıttığı gibi alimlere ve halka çeşitli ihsanlarda bulunmuştur. Mahmud Paşa, giyim-kuşamına ve ihtişama büyük önem vermiştir. Kendisi ve iç ağaları seraser ve diba kaftanlar giymiştir. Ayrıca mutfak eşyalarında altın ve gümüş kaplar kullanmayı tercih etmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 71^b).

Mahmud Paşa'nın beylerbeyliği sırasında Arafat'taki su yollarının onarılması için merkezden kendisine bir ferman gönderilmiştir. Mahmud Paşa, bu iş için Mısır Defterdarı İbrahim Bey'i görevlendirmiştir. Ancak İbrahim Bey'in Mekke'de vefat etmesi üzerine mallarına el koyarak geride bıraktığı yetimlerini mağdur etmiştir. Mahmud Paşa, Mısır emirleri ile anlaşamadığı için çoğu kez çeşitli gerekçeler ileri sürerek emirleri ortadan kaldırıp mallarına el koymuştur. Bir rivayete göre beylerbeyinin ölümü de bu tür bir uygulamanın sonunda vuku bulmuştur. Öyle ki Mahmud Paşa, alayla Bulak'a gitmek üzere yola çıktığı sırada Hamza Bey ve Mehmed Bey'i öldürmeyi planlamış, ancak kendisi Kasru'l-bedeviye Bahçesi'nde bir suikasta uğrayarak ağır şekilde yaralanmıştır. Üç gün süren yaşam mücadelesinin ardından hayatını kaybetmiştir. Naaşı Rumeyle'de inşa ettirdiği camisinin haziresine defnedilmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 72^a-74^b).

Mahmud Paşa'nın öldürülmesinin asıl sebebine ilişkin anlatılar ise Yemen meselesi etrafında şekillenmektedir. Buna göre Yemen'e beylerbeyi olarak atanan Rıdvan Paşa'nın, Yemen İmamı Mutahhar ile ittifak kurması belirleyici bir gelişme olmuştur. Yemen İmamı Mutahhar, Mahmud Paşa'nın nüfuzundan çekinmiş ve Mısır'dan üzerine asker sevk edileceği endişesine kapılmıştır. Bu sebeple Yemenli fedailerden üç kişiyi Mahmud Paşa'yı öldürmek üzere Mısır'a göndermiştir. Öte yandan Mahmud Paşa, imamın Yemen'i ele geçirdiğini ve Rıdvan Paşa'nın imamla birlikte Osmanlı Devleti'ne ihanet ettiğini öğrenince durumu merkeze bildirmiştir. İstanbul'dan gelen emir gereği Hamza Bey ile Mehmed Bey meseleyle ilgilenmek üzere Yemen'e gönderilmiştir. Ancak beylerin sefere çıkmakta isteksiz davranmaları üzerine Mahmud Paşa, onları sert bir biçimde uyarmıştır. Tam bu sırada Yemen'den yola çıkan fedailer Mısır'a ulaşmıştır. Hamza ve Mehmed beyler de Mahmud Paşa'ya düşmanlık besledikleri için fedailerle anlaşarak suikastı birlikte planlamışlardır. Suikast, Mahmud Paşa'nın çarşamba günleri yaptığı gezintiler sırasında uğradığı bahçede gerçekleştirilmiştir. Bahçenin duvarı, silah namlusunun sığabileceği ölçüde delinmiş, buradan alınan nişanla Mahmud Paşa vurularak ağır şekilde yaralanmıştır. Bir süre sonra da paşa vefat etmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 74^b-76^a). Mısır Kadısı Şeyhî Efendi ile Defterdâr Mehmed Bey birlikte kaymakamlık vazifesini üstlenerek durumu İstanbul'a arz etmişlerdir. Bu sırada Kanunî Sultan Süleyman, vefat etmiş yerine oğlu II. Selim tahta çıkmıştır. Çok geçmeden Koca Sinan Paşa, Mısır beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 76^a-76^b).

4.3. Yavuz Ali Paşa (1601-1603)

17. yüzyılın başlarında Mısır beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Göreve başlama tarihi "kudûmeş fî aşer Safer sene 1010", vazifeyi bırakma tarihi ise "infisâleş fî 6 Rebî'ül-âhir sene 1012" şeklinde kaydedilmiştir. Ardından Yavuz Ali Paşa'nın merkezdeki görevleri, karakter özellikleri ve Mısır'daki icraatları üzerinde durulmuştur. Müellife göre Yavuz Ali Paşa, aslen Bosnalı'dır. Harem-i hümayunda silahtarlık görevinde bulunurken taşraya çıkarılmış, kendisine vezirlik rütbesiyle Mısır beylerbeyliği verilmiştir. Yavuz Ali Paşa cesur, pervasız ve heybetli bir görünüme sahiptir. İstanbul'dan Mısır'a intikalinde Rodos'ta karşılaştığı eski Menufiye Kâşifi Şeyhî Efendi'den Mısır'ın mevcut durumu hakkında bilgi almıştır. Şeyhî Efendi'nin Menufiye Kâşifi Pervîz ile Neccâriye Hâkimi Mehmed bin Necâ'nın halka yapmış oldukları zulümleri anlatması üzerine İskenderiye'den Reşid'e ulaşınca önce Pervîz'i ardından da Mehmed bin Necâ'yı öldürtmüştür. Bu sert müdahaleler diğer kâşifler ve eşkıyalar üzerinde caydırıcı bir etki yaratmıştır. Halk, Yavuz Ali Paşa'nın bu icraatlarından dolayı ona Pir Ali Paşa lakabını vermiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 86^b-87^a).

Eserde Yavuz Ali Paşa'nın hayır faaliyetlerine ve görev süresi boyunca yaşanan olağanüstü gelişmelere ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Müellife göre Yavuz Ali Paşa, hayırsever bir kişidir.

Nitekim bazen Seyyid Ahmed el-Bedevî Türbesi'ni ziyaret ederek çevredeki fakirlere ihsanlarda bulunmuştur. Karafe'de İmam Şafii Türbesi yakınında bir sebil yaptırmış ve buraya vakıf bağlamıştır. Gazze Beyi Ahmed Paşa'nın talebi üzerine Han Yunus Kalesi'ni tamir ettirmiş, kalenin muhafazası için kırk atlı ve yirmi yaya asker görevlendirmiş, bu birliklerin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yavuz Ali Paşa'nın beylerbeyliği döneminde Mısır'da kıtlık ve veba salgını yaşanmıştır. Bu durum fiyatların artmasına yol açmış, buğday otuz altı paraya satılmıştır. Yavuz Ali Paşa salgın nedeniyle vefat eden fakirlerin defin masraflarını karşılayarak önemli bir sosyal sorumluluk üstlenmiştir. Mısır eyaletinde tütün kullanımı ilk kez onun beylerbeyliği devrinde başlamıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 87^b).

Yavuz Ali Paşa'nın beylerbeyliği döneminde vuku bulan önemli olaylarından biri de Celalî isyanları sebebiyle irsaliye hazinesinin İstanbul'a gönderilememesidir. Bunun üzerine merkezden yollanan emirle iki yıllık hazinenin birleştirilmesi ve Celalîler üzerine asker sevk edilmesi istenmiştir. Yavuz Ali Paşa, emir gereği bin kişilik bir kuvvetle Celalîler üzerine yürümüştür. Adana'ya geldiğinde bölgedeki eşkiyayı cezalandırmıştır. Konya'da halka zulmeden dört vezir ve sekbanları merkeze dönmeye ikna etmiştir. Akşehir'de Celalî reisi Gorgoroğlu Mehmed'i yakalatarak idam ettirip mallarına el koymuştur. Ardından İstanbul'a yönelmiştir. I. Ahmed'in tahta çıkmasıyla görevden alınmış, yerine Hacı İbrahim Paşa getirilmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 87^b-92^a).

4.4. Tabanıyassı Mehmed Paşa (1628-1630)

IV. Murad'ın saltanatının ortalarına doğru Mısır beylerbeyi olmuştur. Göreve başlama tarihi "kudûmeş fi 7 Safer sene 1038", görevden alınma tarihi ise "infisâleş fi 8 Rebî'ü'l-âhir sene 1040" şeklinde belirtilmiştir. Bu kısımdan sonra Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın merkezdeki görevinden bahsedilip, karakter özellikleri üzerinde durulmuştur. Müellife göre Mehmed Paşa merkezde kızlar ağasının kethüdalığını yapmıştır. Kendisi cömert bir kişi olmasından ötürü Mısır'a geldiğinde divana çıkararak kulların ulufelerini dağıtıp emir ve beyleri terfi ettirmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 108^b).

Tabanıyassı Mehmed Paşa zamanında yaşanan önemli olayların başında merkezden gelen emir doğrultusunda Yemen seferine çıkılmasıdır. Bu sefer için Mısır'dan üç bin asker toplanmıştır. IV. Murad ise iki bin askeri merkezden bölgeye sevk etmiştir. Ancak Mısır askerlerinin halka zulmetmesi şehir hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Sakaların korkuya kapılarak saklanması sonucunda Kahire'de su temininde sıkıntılar yaşanmış, su fiyatları artmıştır. Müellif buna karşın İstanbul'dan gönderilen askerlerin halka zarar vermediğini bilakis taşkınlıkları engellemeye çalıştığını belirtmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 108^a-108^b).

Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın görev süresi içinde Mekke'de büyük bir sel felaketi yaşanmış, Kabe büyük ölçüde tahrip olmuş, yalnızca Kabe'nin Yemen tarafına düşen köşesi olan Rûkn-i Yemânî kısmı ayakta kalmıştır. Bunun üzerine Mekke Emiri Şerif Mesud bir arz göndererek durumu yetkili mercilere bildirmiştir. Mehmed Paşa büyük gayret gösterip Kabe'nin tamiri için Mısır'dan ustalar ve mühendisler göndermiş, bu iş için gerekli olan kereste ve demir ihtiyacını karşılamış, servetinden de altı bin kuruş harcamıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 108^b). Paşanın beylerbeyliği döneminde Nil Nehri'nin taşmasının gecikmesi ve Haliç'e su ulaşmaması sebebiyle kıtlık yaşanmış, bundan mütevellit gıda fiyatları artmıştır. Öyle ki buğday sekiz kuruşa satılmıştır. Bununla birlikte paşanın iyi yönetimi sayesinde kıtlık, toplumsal bir kargaşaya dönüşmemiştir. Paşanın görev süresi dolunca yerine Kasım Bey kaymakam olmuş ve çok geçmeden Musa Paşa, Mısır beylerbeyliği görevine getirilmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 109^a).

4.5. Veli Paşa (1711-1714)

18. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Göreve başlama tarihi "kudûmeş fi yevmi'l-hamîs sene 1123 mâh-ı Receb'in yigirmi yedisi", görev bitiş tarihi ise "infisâleş fi yevmi'l-isneyn 6 Şevvâl sene 1126" şeklinde belirtilmiştir. Veli Paşa, Sakız muhafızı

iken Mısır eyaletine beylerbeyi tayin edilmiştir. Deniz yoluyla İskenderiyye'ye gelmiş, buradan Bulak'a geçerek üç gün konaklamış, ardından büyük bir alay eşliğinde Kahire Kalesi'ne çıkarak görevine başlamıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 243^a-243^b).

Bu dönemde dikkat çeken hadiselerden biri, Ramazan ayında Demirkapı'daki Sultan Müeyyed Camii'nde yaşanmıştır. Burada vaaz veren bir kişi, Birgivî Mehmed Efendi'nin risalelerine ve Abdülvehhab Şa'rânî'nin *Tabakat* isimli eserine atıfla evliyaların kerametlerinin ölümle sona erdiğini, mezarlara türbe yapılmasının, buralarda mum ve kandil yakılmasının caiz olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Gülşenî, Mevlvî ve Bektaşî tekkelerinin medreseye çevrilmesini, söz konusu mekanlara talebelerin yerleştirilmesini teklif etmiştir. Dahası sesli zikir çekmenin haram olduğunu savunmuştur. Bu görüşler Kahire'de ciddi tartışmalara yol açmıştır. Vaizin sohbetini dinleyenler Ezher ulemasından fetva talep etmiş, verilen fetvada evliyaların kerametlerinin hak olduğu ve ölümle sona ermeyeceği belirtilmiş, asıl vaizin ileri sürdüğü görüşlerin bidat niteliği taşıdığı ifade edilmiştir. Buna rağmen vaizi destekleyenler, kazaskerin huzuruna çıkmış ancak mahkeme esnasında taşkınlık çıkarmaları üzerine durum beylerbeyine bildirilmiştir. Veli Paşa'nın sert tedbirleri sonucunda söz konusu vaiz Kahire'den ayrılmak zorunda kalmış ve Kudüs'e gitmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 243^b-247^b).

Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme malî alanda yapılan düzenlemeler olmuştur. Veli Paşa kendisinden önce Mısır beylerbeyliğinde bulunan Halil Paşa dönemine ait muhasebe kayıtlarını inceletmiş, ölen kişilere ait mallar ile iltizamlarında bulunan köyler satılarak elde edilen gelirler merkeze gönderilmiştir. Bunun yanı sıra altın ve gümüş paraların rayiç bedelleri yeniden belirlenmiş, yaldızlı altının yüz on beş paraya, tuğralı altının yüz paraya, Süveyliye kuruşunun atmış paraya ve aslanlı altının kırk beş paraya satılacağı çarşı/pazarda ilan edilmiştir. Malî düzenlemeler sırasında kuyumcuların dükkanlarını kapatmaları kararlaştırılmış, gümüşün işlenmesi ve serbestçe satılması yasaklanmıştır. Satılık gümüşü olanların ise mallarını yalnızca darphaneye giderek burada satmaları zorunlu kılınmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 248^a-248^b).

Paşanın görev yaptığı dönemde yeniçerilerle Mısır'ın ileri gelenleri arasında sık sık çatışmalar yaşanmış, bu durum esnafın faaliyetlerini sekteye uğratmış, çarşıların çok sık kapanmasına ve ticarî hayatın neredeyse durma noktasına gelmesine yol açmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaşa girmesi üzerine Mısır'dan asker ve mühimmat sevki istenmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 248^b-251^b). Bu olağanüstü gelişmelere ek olarak Kahire'de büyük bir veba salgını ortaya çıkmış ve salgın aylarca etkisini sürdürmüştür. Nil Nehri'nin yeterince taşmasına rağmen hububat fiyatları yükselmiş, buğday yüz seksen paraya satılmıştır. Bunun başlıca sebebi Şam bölgesinde yaşanan kıtlık nedeniyle tüccarların buğdayı Şam'a götürmesidir. Bu gelişmeler özellikle Mısır'daki yoksul halk üzerinde büyük sıkıntılar doğurmuştur. Ayrıca Bulak'ta bir kamış deposunda çıkan yangın üç gün üç gece sürmüş, dördüncü gün kendiliğinden sönmüştür. Veli Paşa'nın görevden alınmasının ardından yerine geçici olarak İbrahim Bey kaymakam tayin edilmiş ve kısa bir süre sonra Mısır eyaleti Abdi Paşa'ya verilmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 250^a-254^b).

Yukardaki örneklerden anlaşılabacağı üzere Mısır beylerbeylerinin görev yaptıkları dönemlerdeki olaylar eserde kronolojik bir düzen içinde ele alınmıştır. Her bir beylerbeyinin dönemindeki hadiselerin farklılık arz etmesi eserin muhtevasını oldukça zenginleştirmiştir. Beylerbeylerinin görev yıllarında vuku bulan gelişmelerin tarihî sıra içinde verilmesi olayların bütünlük içinde takip edilmesine imkân tanımaktadır. Müellif, Mısır'da vefat eden ulemanın isimlerine ve ölüm tarihlerine dair de bilgiler vermektedir. Eserde geçen "nakîbü'l-eşrâf olan Burhâneddîn Efendi vefât eyledi", "Câmi'-i Ezher'in Şeyhi Şeyh Mehmed Neşretî vefât eyledi" ve "Mısır'da nakîbü'l-eşrâf olan Hasan Efendi vefât itdi ve yerine nakâbetde Rifâ'îzâde Şerîf Mustafâ Efendi nakâbetde kâ'im-makâm oldu" (el-Hallâk, 1128, vr. 173^b, 215^b, 219^b) şeklindeki kayıtlar sadece dönemin önde gelen dinî simalarının ölüm tarihlerini vermekle kalmayıp aynı zamanda dinî ve idarî hiyerarşiyi, vazife değişikliklerini de yansıtmaktadır. Nakibüleşraf ve Ezher şeyhliği gibi makamların

zikredilmesi, Memlûk dönemi sonrasındaki Mısır toplumunun dinî yapısının hangi kişiler üzerinden devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu kayıtlar vefayât literatürüne de katkı sunmaktadır.

Eserde Mısır ve çevresinde meydana gelen depremler, veba salgınları, yangınlar, fırtınalar, seller, kıtlıklar ve gökyüzü hareketleri gibi toplum üzerinde derin izler bırakan hadiselerle dair bilgilere de yer verilmiştir. Hafız Ahmed Paşa'nın Mısır beylerbeyliği yaptığı dönemde (1591-1595) vuku bulan sel felaketi bu kabil olaylara örnek gösterilebilir. Müellifin bildirdiğine göre bu dönemde Babü'n-nasr bölgesine çok şiddetli bir sel gelmiş ve deniz dalgalarını andıran taşkınlar yaşanmıştır. Sel suları mezarlardaki cesetleri ortaya çıkarmış, etraftaki ev ve yapıların pek çoğunu da yıkmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 83^b).

4 Ocak 1588 tarihinde ise şiddetli bir deprem yaşanmıştır. Söz konusu sarsıntı sırasında Mısır'da çok sayıda minare ve ev yıkılmış, hamam ve camilerin havuzlarındaki sular taşmıştır. Dahası hac yolunda bulunan Akabe Kalesi yıkılmıştır. Urban eşkıyası bu durumu fırsata çevirerek kale içindeki malları yağmalamıştır. 7 Nisan 1588'de bölgede ikinci bir deprem daha gerçekleşmiştir. Mukattam Dağı'ndan Atfih'teki bir köy yakınlarına üç büyük kaya parçası düşmüştür. Zeminde oluşan yarıktan süt beyazlığında ve bal tadında oldukça güçlü akan bir su çıkmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 81^b).

Cafer Paşa'nın Mısır beylerbeyliği döneminde, 1619 yılında, bu kez ciddi bir veba salgını ortaya çıkmıştır. Şehir ve kırsal kesimde yaşayan birçok kişi veba hastalığından hayatını kaybetmiştir. İki ay süren veba salgınında alışveriş neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu hengamede sadece kefen ticareti devam etmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 103^b-104^a). Ne yazık ki Mısır'ın yakası veba salgınlarından bir türlü kurtulamamıştır. Maksud Paşa'nın beylerbeyliği döneminde, 1642 yılında, yaşanan veba salgını ise öncekilerden daha ölümcül olmuş ve yedi ay sürmüştür. Öyle ki Ezher Camisi'nde bir günde dokuz yüz yetmiş iki kişinin cenazesi kılınmıştır. Cenazeler çarşılar da deve katarı gibi birbirine bitişik halde taşınmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 120^a).

12 Şubat 1671 tarihinde Kahire'deki Bâstıyye Çarşısı'nda barutçulara ait olan dükkanlarda büyük bir yangın çıkmıştır. Yangın sırasında yoldan geçen çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Subaşı ve adamları olay mahalline gelerek toprak altında kalan ölüleri çıkarmışlardır (el-Hallâk, 1128, vr. 172^a). Mısır halkı 17 Mayıs 1694 tarihinde bu defa bir fırtına hadisesiyle sarsılmıştır. Şiddetli esen rüzgârdan kalkan toz ve toprak bulutları görüş mesafesini kapatmıştır. Rüzgâr, İbn Tolun Camisi'nin minaresinde bulunan bakırdan yapılmış gemi biçimli süslemeyi düşürmüştür. Bu sırada birçok ev de yıkılmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 190^a).

Bunun yanı sıra eserde gökyüzü hadiselerine dair ayrıntılı kayıtlar bulunmaktadır. Müellife göre Haziran/Temmuz 1647 tarihinde gökyüzünde kuyruklu yıldız görülmüştür. Hatta aynı ay içinde üç büyük zelzele gerçekleşmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 164^a-164^b). Yine 28 Şubat 1668 tarihinde gökyüzünde akşam ile yatsı arasında kırmızı bir sütun görülmüştür. 2 Mart 1668 tarihinde ise dolu yağışı meydana gelmiştir. Büyük dolu taneleri havadaki kuşları öldürmüş, insan ve diğer hayvanlara zarar vermiş, tarlalardaki mahsuller de ziyan olmuştur. Yağan dolu taneleri sokak ve damlarda erimeden uzun süre kalmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 168^a). Bu kez Temmuz/Ağustos 1669 tarihinde gökyüzünden top patlamasına benzeyen bir ses eşliğinde yıldırım düşmüştür. Akabinde rüzgâr çıkarak yeryüzü karanlığa gömülmüştür. Rüzgârın şiddetinden bazı minareler ve iri ağaçlar yıkılmıştır. Bunu müteakiben 5 Eylül 1669 gecesinde gökyüzünde bir kuyruklu yıldız ortaya çıkmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 170^a).

Söz konusu örnek olaylar incelendiğinde eserin dönemin doğal afetlerini ve gökyüzü olaylarını ayrıntılı biçimde yansıttığı görülmektedir. Bu anlatılar hadiselerin kimi zaman birbirleriyle ilişkilendirilerek aktarıldığını da göstermektedir. Bu bağlamda eser yalnızca beylerbeylerinin görev sürelerini ve siyasî gelişmeleri kaydeden bir kronik olmanın ötesine geçmektedir. Mısır eyaletinin siyasî ve idarî yapısının yanı sıra dinî hayatı, toplumsal algıları ve tabiat hadiseleri

karşısındaki tepkileri ve dönemin zihniyet dünyasını aydınlatan çok boyutlu bir kaynak niteliği taşımaktadır.

5. Eserin Kaynakları ve Kaynak Değeri

Müellif, kendisinden önceki devirleri kaleme alırken yazılı kaynaklara başvurmuş ve kullandığı bu kaynakların ismini de bazen açıkça ifade etmiştir. Nitekim Kansu Gavri ve Tomanbay'ın Yavuz Sultan Selim'le olan mücadelelerini anlatırken Ahmed bin Zünbül'ün⁵ Arapça *el-Kânûn fi'd-Dünyâ* adlı eserine müracaat etmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 4^a, 72^a). İbn Zünbül'den yaptığı alıntıları "Şeyh Ahmed bin Zünbül kavlince", "râvî-i rivâyet Şeyh Ahmed kavlince" ve "sâhib-i rivâyet Şeyh Ahmed dir ki" şeklindeki ifade kalıplarıyla aktarmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 25^a, 26^a, 40^b, 54^b, 49^b, 63^a).

Bunun yanı sıra Türkçe ve Arapça yazılmış başka eserlerden de istifade etmiştir. Müellif eserini yazarken birçok yerde şifahi kaynaklara başvurmuştur. Bazen ravilerinin adını "nâkil-i kelâm Koçi Ağa'dan" ve "Koçi Ağa rivâyetinde" örneklerinde olduğu gibi açıkça zikretmiştir (el-Hallâk, 1128, vr. 16^b, 22^a, 35^b). Çoğu defa ise "râvî-i kelâm kavlince", "râvî eydür", "râvî rivâyet eydür", "râvî kavlince", "şöyle rivâyet eydürler", "sâhib-i kelâm rivâyet eydür" ve "sâhib-i kelâm kavlince" örneklerinde görüleceği üzere isimlerini belirtmediği meçhul ravilerin rivayetlerine atıfta bulunmuştur (el-Hallâk, 1128, vr. 4^a, 6^a, 29^a, 31^a, 10^a, 14^b, 22^b, 24^b, 128^b, 130^b, 6^b, 15^b, 39^a, 44^b, 50^b, 81^b, 53^a, 54^a). Bu durum dönemin tarih yazımında sözlü kültürün etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. El-Hallâk, şifahî kaynakların yanı sıra kendi döneminde yaşanan olayları çoğu kez gözlemlerine dayanarak aktarmıştır (el-Hallâk, 1128, vr. 4^a). Bu yönüyle eser, yalnızca bir derleme değil aynı zamanda birinci elden tanıklık içeren değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Müellif, merkezden gönderilen hatt-ı hümayunları da eserinin anlatı bütünlüğü içine katmıştır. Eserde geçen "Âsitâne-i sa'âdetden kapucıbaşı ile hatt-ı hümayûn vârid oldu ki mazmûnunda Şâm etrâfında Ma'anoğlı bir şakî tuğyânlık gösterüp anın kîtâli için Mısır kullarından iki bin kul bir yarar beğle ta'yîn idesin ve rikâb-ı hümayûnuma beş yüz kantâr peksimet ve beş yüz kantâr barût ve beş yüz kantâr fitil irsâl idesin" (el-Hallâk, 1128, vr. 112^b) örneğinde görüleceği üzere fermanların mazmununu metne taşımıştır. Ferman metninden yaptığı bu iktibasla aslında merkezî idarenin Mısır beylerbeyinden talebini gözler önüne sermek istemiş ve verdiği bilginin resmî evraka dayandığını da ortaya koymuştur.

Osmanlı hakimiyetindeki Mısır'a dair mevcut literatürün büyük ölçüde 18. yüzyıl ve sonrasına odaklandığı ve Osmanlı merkezinde üretilen bilgilerin ise çoğunlukla arşiv vesikalarıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. Mısır merkezli bakış açısıyla eserini kaleme alan müellifin, 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar Mısır'da meydana gelen gelişmeleri aktarması ayrı bir önem taşımaktadır. Zira söz konusu eserde Yavuz Sultan Selim döneminden III. Ahmed devrine kadar merkez tarafından Mısır'a tayin edilen seksen altı beylerbeyine ve Mısır'daki Türk muhitine ilişkin özgün bilgiler yer almaktadır.

Eserde beylerbeyleri ve dönemlerindeki olaylar, kronolojik sıra içinde halef-selef ilişkisi bağlamında ele alınarak kaydedilmiştir. Bu çerçevede beylerbeylerin tayin ve azilleri, kişilik özellikleri, Mısır'a geliş güzergâhları ve uygulanan merasimler ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Ayrıca Mısır eyaletinin merkeze karşı üstlendiği sorumluluklar (irsaliye hazinesi, donanma için malzeme temini, erzak sevkiyatı, asker gönderimi vb.) ele alınmıştır. Deprem, fırtına ve sel gibi doğal afetler, askerî teşkilat, para darlığı, salgın hastalıklar, isyanlar, Nil Nehri'nin Mısır üzerindeki etkileri ile devlet görevlilerinin tayin ve azilleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Eser, müellifin ele aldığı dönemin büyük ölçüde doğrudan tanıdığı olması ve devrine ışık tutan ayrıntılar ihtiva etmesi bakımından birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle Mısır eyaletinin

⁵ Ahmed bin Zünbül, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin müneccimidir. Memlûklerin Osmanlılarla yaptığı Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına bizzat şahit olmuştur. İbn Zünbül hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (es-Seyyid Muhammed, 1999, s. 474-476).

askerî, siyasî, idarî ve sosyo-ekonomik yapısının aydınlatılmasına katkı sağlayacak çok sayıda özgün veri içermektedir.

6. Eserin Dil ve Üslup Özellikleri

Müellif eserini herhangi bir devlet erkânına ithaf etmemiş, aksine okuyanların ibret almasını amaçlayarak yazmıştır. Bu tercih, metnin üslubuna da yansımıştır. Bundan mütevellit eser süsten ve sanatsal kaygılardan uzak, sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Bununla birlikte müellif, eserinde dönemin yazım geleneğine uygun olarak Arapça ve Farsça ibarelere yer vermiştir. Anlatısını güçlendirmek amacıyla ayet ve duaları Arapça, beyitleri ise Türkçe ve Farsça olarak kaleme almıştır. Eserde müellifin yaşadığı dönemde yaygın olmakla beraber günümüzde artık büyük ölçüde kullanım dışı kalmış olan arkaik kelimelere de rastlanmaktadır.

Müellif, anlatımını kuvvetlendirmek için ikilemelerden yararlanmış ayrıca eş, zıt ve yakın anlamlı kelime guruplarıyla ifadesini zenginleştirmeye çalışmıştır. Devrin şairlerine ait manzumelerden yaptığı alıntılarla metne ahenk kazandırmıştır. Ayet, hadis ve dualara yer vererek anlatısını meşru bir zemine yerleştirmek istemiştir. Metin mensur olarak kaleme alınmış olup noktalama işaretleri kullanılmadan uzun cümlelerle oluşturulmuştur. Yan cümlecikler "ve", "imdi", "ba'dehû" gibi bağlaçlarla birbirine bağlanarak akıcılık sağlanmıştır. Müellif, olayları çoğu kez kronolojik sırayla ruznâme tarzında aktarmış, tarihlendirmelerde hem Hicrî takvimi (Ramazân, Şevvâl, Muharrem vb.) hem de Kıptî takvimi (Tût, Ebîb, Tûbe vb.) kullanmıştır. Bununla birlikte Kıptî takvimi yalnızca Nil Nehri ile ilgili kısımları anlatırken tercih etmiştir. Olayları gün, ay ve yıl şeklinde kaydetmiştir.

7. Müellifin Tarihçiliği

Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın tarihçiliği hakkında *Târîh-i Mısır el-Kâhire* adlı eserinden hareketle değerlendirme yapmak mümkündür. Müellif, 1713 yılında kaleme aldığı ilk nüshada erken dönem Osmanlı kroniklerinde görülen tarih yazım usulünü sürdürerek olayları Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlatmıştır. Ancak 1716'da temize çektiği nüshada ise bu yöntemden vazgeçerek olayları Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından itibaren ele almış ve kendi dönemine kadar kronolojik bir çerçevede aktarmıştır. Müellif, 16. ve 17. yüzyıl Mısır tarihçiliğinde yaygın olduğu üzere hadiseleri Mısır beylerbeylerinin görev sürelerini esas alarak kaydetmiştir. Memlûk tarih yazıcılığında sıkça görülen devlet görevlilerinin tayin ve azil bilgileri, salgınlar, doğal afetler, Nil Nehri'nin taşması ve çekilmesi gibi toplumsal ve ekonomik hayatı doğrudan etkileyen konulara da değinmiştir. Müellif, anlatımını canlı kılmak ve okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla "acâibü'l-garâib"⁶ olarak adlandırılan olağanüstü olay ve rivayetlere yer vermiştir. Halil Paşa dönemini anlatırken zikrettiği "ol günde bir câzû karı katl olundu, böyle didiler... elinde bir yeşil cirid olup ceng mahallinde asker arasında turup efsûn okur idi ve eliyle toprak serpermiş" (el-Hallâk, 1128, vr. 238^a) şeklindeki kayıt, söz konusu olağanüstü rivayetlere örnek teşkil etmektedir. Bu rivayette yeşil bir cirid sopasıyla askerler arasına girip etrafa toprak saçarak büyü yaptığına inanılan bir cadının öldürüldüğü anlatılmaktadır. Cadı ve büyücü figürleri tarih boyunca toplumların ilgisini çekmiştir. Müellif bu tür olağanüstü anlatıları eserine dahil ederek metnin içeriğini renklendirmiştir. Bununla birlikte verdiği bu bilginin bir rivayete dayandığını özellikle vurgulayıp "el-uhdetü ale'r-râvî" ifadesiyle mesuliyeti raviye yükleyerek temkinli bir tutum sergilemiştir.

Müellif, özellikle kendisinden önceki devirlerde vuku bulan olayları aktarırken dönemin şahidi olan kişilerin kaleme aldığı eserlerden faydalanmıştır. Bu yazar ve eserlerin isimlerini de çoğu defa belirtmiştir. Osmanlı merkezî idaresi ile Mısır arasında gerçekleşen resmî yazışmaları da gerekli durumlarda eserine dahil etmiştir. Bu durum onun yazılı kaynakların kullanımında titiz davrandığını göstermektedir. Keza eserin yazımında istifade ettiği şifahî kaynaklarının isimlerini

⁶ El-acâib ve'l-garâib üzerine yazılmış ilginç bir makale için bkz. (Kortantamer, 1994a, s. 69-87).

de bazen açıkça zikretmiştir. Bununla birlikte bazı olayları aktarırken kaynak belirtmemesi ve meçhul ravilere atıfta bulunması tarihçiliğindeki zayıf yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Müellif olayları derleyici ve rivayetçi bir anlayışla aktarmıştır. Bu sebeple çoğu kez eleştiriden uzak bir tarzda olayları aksettirmiştir. Bununla birlikte bazı beylerbeylerinin başına gelen olumsuz durumları anlatırken kendi görüşünü dile getirmiştir. Eseri yazma amaçlarından biri de ölümünden sonra hayır ve hasenatının devam etmesini sağlayacak manevî bir eser bırakmak olduğu için çoğu defa okuyucunun ibret alması adına dünyanın faniliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca kişilerin kendilerini düzeltmeleri amacıyla öğüt niteliğinde ayet ve hadislerden iktibasta bulunmuştur. Bu durum müellifin tarihî metni aynı zamanda ahlakî ve dinî bir öğretici araç olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Müellif, hadiseleri aktarırken mümkün olduğunca tarafsız kalmaya özen göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı zaptını anlatırken Osmanlı askerlerinin başarılarından bahsettiği gibi asker içindeki bozulmalara da değinmiştir. Benzer biçimde Memlûklerin hem başarılarını hem de iç çekişmelerini yazmıştır. Ancak Şah İsmail'i "hain" olarak nitelemesi, Memlûklerin ihanetinden söz etmesi, Osmanlı fetihlerini öne çıkarması onun Osmanlı merkezli bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Buna rağmen müellif hiçbir tarafı tamamıyla haklı görmemiştir. Mısır beylerbeylerini ele alırken saygı ifadeleri kullanmakla birlikte hatalı uygulamalarını da söylemekten kaçınmamıştır.

8. Sonuç

Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın hayatına dair mevcut bilgiler son derece sınırlı olmakla birlikte *Târîh-i Mısır el-Kâhire* adlı eseri, müellifin biyografisine dair ipuçları sunmasının yanı sıra tarihçilik anlayışını ortaya koymakta ve 16-18. yüzyıllar arasında Mısır'da meydana gelen gelişmelere ilişkin önemli veriler içermektedir. Kaynaklarda kendisine dair müstakil bir bilgiye rastlanmaması, eseri değerli kılmaktadır. Müellifin aktardıkları hem şahsı hem de dönemi açısından temel başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Eserin isminin müellif tarafından açıkça belirtilmemiş olması, nüshalar arasında adlandırma farklılıklarına yol açmışsa da bu durum, eserin muhtevası ve tarihsel değeri üzerinde bir belirsizlik oluşturmamaktadır. Aksine farklı coğrafyalarda muhafaza edilen nüshalar, eserin dolaşım alanının genişliğini ve tarihçiler nezdindeki önemini göstermektedir. *Târîh-i Mısır el-Kâhire*, Yavuz Sultan Selim döneminden 18. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan süreçte Mısır eyaletinin askerî, siyasî, idarî, sosyo-ekonomik yapısını kronolojik bir sıra içinde anlatmaktadır. Mısır beylerbeylerinin halef-selef ilişkisi bağlamında ele alınması Osmanlı taşra yönetiminin süreklilik ve değişim faktörlerini takip etmeye olanak sağlamaktadır. Eserde tayin ve aziller, idarî uygulamalar, merkezin eyalet üzerindeki talepleri ve eyaletin merkeze sunduğu katkılar ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Doğal afetler, salgın hastalıklar, isyanlar, askerî teşkilat, para darlığı ve narh uygulamaları gibi konulara yer verilmesi eseri yalnızca siyasî bir kronik olmaktan çıkarak çok boyutlu bir tarih kaynağına dönüştürmektedir. Özellikle Nil Nehri'nin Mısır üzerindeki etkilerine ilişkin kayıtlar, bölgenin iktisadî ve toplumsal hayatını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yönüyle eser, iktisat tarihi ve çevre tarihi çalışmaları için de dikkate değer veriler barındırmaktadır.

Sonuç olarak Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk'ın eseri, müellifin ele aldığı dönemin doğrudan tanığı olması, Mısır merkezli bir bakış açısıyla kaleme alınması ve Osmanlı taşra idaresine dair özgün bilgiler ihtiva etmesi bakımından birinci el kaynak niteliği taşımaktadır. *Târîh-i Mısır* taşra-merkez ilişkileri ve toplumsal dinamikler bağlamında müracaat edilebilecek bir kaynak eser olup bu sahada yapılacak çalışmalara önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Açıl, C. (2019). *Memlûklerin kuruluş sürecinde Memlûk-Moğol mücadelesi* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Afyoncu, E. (2016). *Tanzimat öncesi Osmanlı tarihi araştırma rehberi* (7. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ayaz, F. Y. (2020). *Memlûkler'de tarih ve tarihçiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Ayaz, F. Y. (2021). Mısır tarihçiliğinin velûd dönemi: Memlûkler'de tarih ve müverrihler (1250-1517). H. İ. Erol, B. S. Kaya ve A. Macit (Ed.), *Mısır'da tarih kaynakları ve tarih yazımı* içinde (ss. 79-109). Ankara: İlem Yayınları.
- Babinger, F. (1982). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri* (C. Üçok, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1927).
- Bekar, M. S. ve Bulut, V. (2025). *Osmanlı tarih literatürü* 2. İstanbul: IRCICA.
- Beyaz, F. Z. (2021). XVIII. asırda Mısır'da yazılan tarih kaynakları üzerine bir değerlendirme. H. İ. Erol, B. S. Kaya ve A. Macit (Ed.), *Mısır'da tarih kaynakları ve tarih yazımı* içinde (ss. 185-223). Ankara: İlem Yayınları.
- Düzenli, A. ve Ayaz, F. Y. (2017). Memlûkler dönemi Hristiyan tarihçileri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 85-102.
- Elmas, O. (2025). *Memlûk-İlhanlı sahalarında ulema hareketliliği (h. 7-8/m. 14-15. asırlar)* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Emecen, F. M. (2010). *Yavuz Sultan Selim* (2. Baskı). İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Es-Seyyid, S. M. (1999). İbn Zünnûl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 20, ss. 474-476). İstanbul: TDVİAM.
- Flemming, B. (1979). Mısır Türk tarihçiliği hakkında notlar. *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X. 1973) Tebliğler*, içinde (ss. 57-62). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü.
- İbn İyas. (2018). *Yavuz'un Mısır'ı fethi ve Mısır'da Osmanlı idaresi* (2. Baskı). (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kaya, B. S. (2021). Moğol istilaları sonrası tarihi yeniden kurgulamak: Memlûk tarih yazıcılığı. H. İ. Erol, B. S. Kaya ve A. Macit (Ed.), *Mısır'da tarih kaynakları ve tarih yazımı* içinde (ss. 111-141). Ankara: İlem Yayınları.
- Keleş, H. (2025). *Bahrî Memlûklerinde sosyal hizmetler (1250-1382)* [Doktora tezi, Hitit Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Kortantamer, S. (1994a). Memlûk tarihçiliğinde bir üslup unsuru "el'acâib ve'l-garâib". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 69-87.
- Kortantamer, S. (1994b). Memlûk tarihçiliğine genel bir bakış. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 31-35.
- Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk. (1125). *Târîh-i Mısır (Yazma No.512)*. Paris Milli Kütüphanesi.
- Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk. (1128). *Târîh-i Mısır (Yazma No.396)*. Viyana Milli Kütüphanesi.
- Mehmed bin Yûsuf el-Hallâk. (1202). *Târîh-i Mısır el-Kâhire (Yazma No.628)*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Mehemmed bin Yûsuf el-Hallâk. (t.y.a). *Târîh-i Mısır Kâhire (Yazma No.75)*. Stockholm Kraliyet Kütüphanesi.

Mehemmed bin Yûsuf el-Hallâk. (t.y.b). *Târîh-i Mısır (Yazma No.937)*. Viyana Milli Kütüphanesi.

Özcan, A. (2023). *Osmanlı'da tarih yazımı ve kaynak türleri* (2. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.

Şeşen, R. (2021). *Haçlılar ve Moğollar önünde Sultan Baybars* (3. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tok, Ö. (2021). XVII. ve XVIII. yüzyıl Mısır'ında tarih yazımı ve tarihçiler üzerine bazı değerlendirmeler. H. İ. Erol, B. S. Kaya ve A. Macit (Ed.), *Mısır'da tarih kaynakları ve tarih yazımı* içinde (ss. 167-183). Ankara: İlem Yayınları.